

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

11833

Роспуск Ордена

и

штатского Купечества 309

1924г

9(56)

2-26

ԳՐԵՑ՝ Պ. Ա. ՀԱՅԿՈՒՆԻ

833

23

ԹՕՓԱԼ ՕՍՄԱՆ

Ե Ի

ԴԵՊՔԵՐԸ ՄԱՐԶՈՒԱՆԻ ՄԷՋ

ԶԻՆԱԴԱԴԱՐԷՆ ՅԵՏՈՅ

1924

ՏՊԱՐԱՆ «ՆՈՐ ՕՐ»

Ա Թ Է Ն Ք

9(47.925

Z-26

ԳՐԵՑ՝ Պ. Ա. ՀԱՅԿՈՒՆԻ

ԹՕՓԱԼ ՕՍՄԱՆ

Ե Ի

ԴԵՊՔԵՐԸ ՄԱՐԶՈՒԱՆԻ ՄԷՋ

ԶԻՆԱԴԱԴԱՐԷՆ ՅԵՏՈՅ

1924

ՃՊԱՐԱՆ «ՆՈՐ ՍՐ»

Ա Թ Է Ն Ք

5 OCT 2011

91561
Z-26

ԿՍ.
Թ Օ Փ Ա Լ Օ Ս Մ Ա Ն

և Ի

Դէպքերը Մարգուլանի մէջ

1924

ՏՊԱՐԱՆ «ՆՈՐ ՍՐ»

Ա Թ Է Ն Դ

~~82270~~

~~92779~~

11833

25961-476-

14921-561

3160-2002

Ք Ա Ղ Ա Ք Ա Կ Ա Ն

Ե Ի

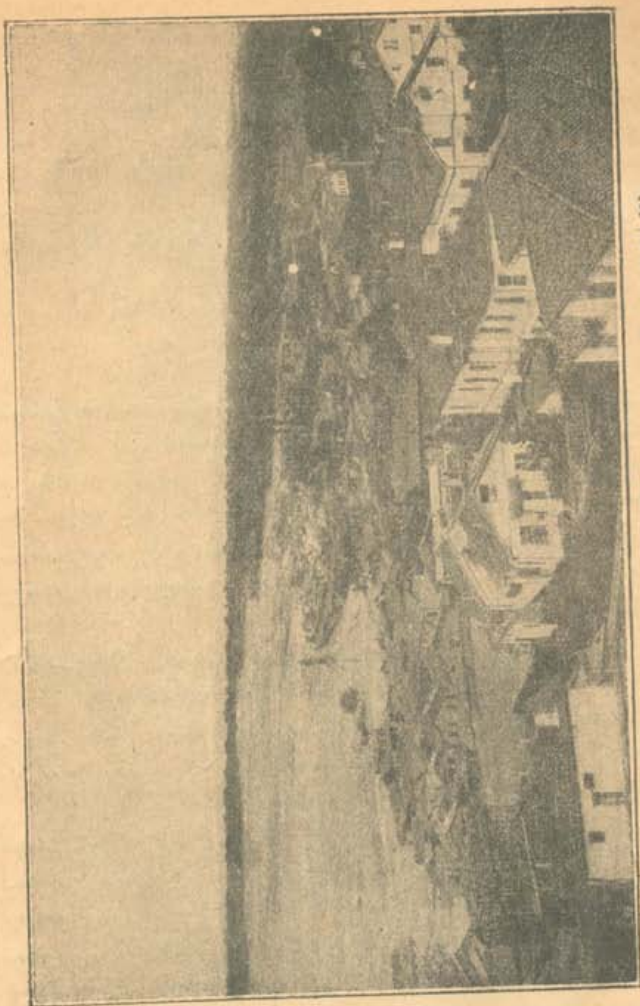
Տ Ն Տ Ե Ս Ա Կ Ա Ն Տ Ե Ս ՈՒԹ Ի Ի Ն

Մարդուան քաղաքը, Սերաստիոյ կուսակալութեան լիաճառաշահ և ամենածաղկեալ գաւառներէն մէկն է։ Տեղական դիրքը, արտագրութիւնները, արհեստները և արտածումները, երկրին զանազան մասերուն հետ հարողակցութեան մէջ դրած է. նշանաւոր է մանրագործութիւնը և պղինձագործութիւնը, որոնք տեղւոյն զըլխաւոր արտածումներն են։

Ժողովուրդը, մասնաւորապէս հայերը, Ամերիկեան միսիօնարական, Գօլէճի և ֆրանսական բարձրագոյն վարժարանի ներկայութենէն մեծապէս օգտուած, հին բարքերն ու սովորութիւնները բարեփոխած յառաջդիմութեան ամէն միջոց օգտագործուած էր։

Սահմանադրութենէն վերջ, Ազգ. Ս. Սահակեան վարժարանը տիպար և նոյնիսկ գտնուող օտար զպրողներու հետ մրցող հաստատութիւն մը եղած էր։ Մօտակայ Ս. Նշանալիւսնքին մէջ երկրագործական վարժարան մը հաստատելու և վանքին սեփական ընդարձակ հողը գիտական մեթօտով օգտագործելու նախնական ձեռնարկները եղած էին։

ԱՌԿԱԶՈՒ ԴՆԴԱՆԻՆԻ ԳԳՈՐ ԿՅՈՒՆԻՆԻ ԿՆԵՐՈՒՄԻ

Հայերը երեք մամուլ հաստատած էին, կը տպուէին Երկու ամսաթերթեր. « որ Այգ» Ամերիկեան Գոլէճի հայ ուսանողութեան գրական ամսաթերթը նաև Աղղ. վարժայանի «Հայորդի» միութեան ամսաթերթը: Թէպէտ քնակչութեան մեծամասնութիւնը հայերը չէին կազմեր և սակայն անտեսապէս տիրող տարրը անոնք ըլլալով ժողովուրդէն, թուրք թէ յոյն, տոտար մաս մը հայերէն կը խօսէին: Մարգոռան՝ Բ. Հնչակեան կուսակցութեան ամենակարեւոր կեդրոններէն էր:

Կուսակցութիւնը՝ ժողովուրդին թէ մտային զարգացման և թէ արտաքին թշնամական յարձակման դէմ ըստ կարելոյն կազմակերպուելու ամէն ջանք ի գործ դրած էր: Որուն գործունէութիւնը 1895էն ի վեր կառավարութեան ծանօթ էր:

Ընդհանուր պատերազմին՝ 1915ին հայոց տեղահանութեան ատեն, Մարգոռանի տեղահանութիւնը, առանց միջադէպի գլուխ հանելու գործը տեղւոյն կառավարութեան համար թնճուկ մըն էր, ուստի ամենազաւթնի և և ամենազգոյշ միջոցները գործածեցին: 1916 ապրիլ 10 գիշերը յանկարծակի, Հնչ. և Դաշնակցական բոլոր լիտրոնները ձերբակալեցին, և խնդրոյն պարզ հարցուփորձի բնոյթ մը տալով անմիջապէս Սերաստիա ճամբեցին: Ասիկա առջին յաջողութիւնն էր, և սակայն ասով չէր վերջանար, տեղացի հայ ղինուորական փախստականները ընդհանուր ներումով մը հաւաքելէ վերջ՝ զէնքերու խուզարկութեան ձեռնարկեց: Կուսակցութիւնը ջախջախուած էր, ժողովուրդը բարոյալքուած և յուսախաբ՝ իսկ կառավարութիւնը ամէն կերպով ապահովուելէ վերջ՝ տեղահանութեան սկսած Գոռնիսի վերջերը: Հայ երեւելիներէն կանխելով կացութեան հետեւանքները կրօնափոխ ըլլալով մնալու միջոցը գտան, որոնց շնորհիւ նաև իրրար հետաւորներ 301ի մօտ ընտանիքներ մնացին, իսկ

մնացեալը առանց բացառութեան այր թէ կին մօտակայ վայրերը ջարդուեցան:

Գալով Ամերիկեան Միաժողովրդեայ հաստատութեանց աշակերտ, աշակերտունի և պաշտօնէութիւն: Թէպէտ ամերիկացիներու ջանքերը ի դեբեւ ելան այր պաշտօնէութիւնն ու աշակերտութիւնը ազատելու համար՝ սակայն աշակերտունիները՝ Միս Վիլլըրաի և Միս. Կէյճի յիշատակելի ջանքերուն և անձամբ մինչև Սերատիա երթալով տեղւոյն կուսակալութեան ըրած դիմումին շնորհիւ ետ վերադարձուեցան: Մարզուանի հայութեան կեանքը կը վերջանար թողլով միայն փոքրիկ թիւ մը ապագայ սերունդը կազմելու համար: Ամերիկայի պատերազմի մասնակցելէն վերջ Գոլէճը ևս փակուելով՝ տեղական զին. իշխանութենէն գրաւուեցաւ:

ԴԵՊՔԵՐՈՒ ՅԵՂԱՇՐՋՈՒՄ

ԶԻՍԱՆԱԴԱԴԱՐԻ ՇՐՋԱՆԻՆ

1918 Հոկտ. 30ի զինագրասրբի ստորագրութիւնը, և դաշնակիցներու Պօլիս Յաղթական Մուտքը թէ թուրքերու և թէ հայերու համար անակնկալ մըն էր: Թուրք մտայնութիւնը և երեւակայութիւնը յեղաշրջուած՝ անելի մը առջև կը գտնէր ինքզինքը: Անաթօլիի երկաթուղիի կայաններու պէս, մէքանի կարեւոր կեդրոններու անգլիական ոյժերու կողմէ գրաւուած սարսափի մատնած և նապաստակի վախկոտութեամբ վարակած էր Սրբ օրին քրիստոնեաներու ի նպաստ ներկայացող քաղաքականութիւնը զանոնք յուսալքած էր, իրենց քով գտնուած, որբեր, որբուհիներ, բռնի ամուսնացուած աղջիկներ և գրաւուած ապրանքները, Ազգ. իշխանութեան և սեփականատիրոջ կը վերագարձենն կարծես մարդասիրական պարտականութիւն մը կատարած ըլլալու գոհունակութեամբ և այսպէսով անոնց օգնութիւնը կը հայցէին ի փոխարէն: Իսկ հայերը դաշնակիցներու ներկայութենէն ոգեւորուած և մեծ յոյսերով արեւցած էին:

1919 Ապրիլ 10ին Մարգուան ալ անգլիական զօրախումբ մը ժամանած էր, ճիշտ Ամերիկեան նպաստամատույցի առնները, և սակայն հակառակ բարիք մը ըլլալու, անոնց ներկայութիւնը երկու ազգեր իրարու գէմ գրգռելով ապագայ զժաղդութեանց դուռ մը բացաւ: Իսլամացած հայեր խրախուսուելով անոնց ներկայութենէն

կարծես դարաւոր հալածանքներէ կատարելապէս ազատագրուած մէկ կողմ նետելով իսլամութեան նաւիրական նշանը եղող փաթթոցն ու քօղը՝ իրենց մայր եկեղեցիին դիրքը դարձան ամենամեծ հակահարուածը տալով թուրք մոլեռանդութեան, ամուսնալուծումները և որբեր հաւաքելու գործողութիւնները մեծապէս զայրացուցին զանոնք, որուն մէջ Մր. Կէշըլի անձնուէր աշխատանքները իրր զաշնակիցներու և գրաւման սւփերու ներկայացուցիչ գնահատութեան արժանի են, և սակայն այսքան բարի նպատակով ձեռնարկուած գործողութիւն մը, ապագայի իր ծանր հետեւանքները և դժբաղդութիւնները ունեցան Անգլիական ոյժերու լքումովը. Մր. Կէշըլ տեղւոյն ամենրիկեան վարժարանի գանձապետը տեղահանութեան և ընդհանուր պատերազմի շրջանին հոն մնալով՝ ակնատեսն եղած էր բոլոր անցուղարձերուն՝ և ամենայախառն քայլերն իսկ առաւ օգնելու հայ հասարակութեան իր գործունէութիւնը ամէնաաչքառու թուրքերը իսկ սարսափեցուցած էր :

Ամերիկեան նպաստամատոյցը, թուրք որբանոցներէն և ընտանիքներու քովերէն հայ և յօյճ որբերը հաւաքելէ վերջ, թշուառ ընտանիքներու ապրուստ մը ճարելու համար արհեստանոցներ ալ բացին ուրկէ կ'օգտորուէին նաև գաղթական թուրքեր: Երկու որբանոց ունէին շրջանակին մէջ, նաև իրենց սթէյշընի պատկանող քաղաքներու, Ամասիա, Զիլէ, Թոգաթ, Հաճը գիւղ, Վէզիր Բէօփրիւ, Գաւզա, և մօտակայ յօյն գիւղերուն, պատերազմի սարսափներէն թշուառացած բոլոր ընտանիքներու նպաստաբաշխումի գործով կը պարապէին, առանց ցեղի և կրօնի կտրուիթեան հաւասարապէս կ'օգնէին բոլոր կարօտեալներուն. սենէին նաև թուրքերէ ամուսնալուծուած հայ ազգիկներու բաժին մը ուր 50ի մօտ ազ-

ջիւղներ կը պատասպարուէին մինչեւ որբանոցներու փոխադրութիւնը :

Այս բնականօն վիճակը տեւեց մինչեւ 1921 Մարտ 18 : Այս շրջանին՝ 2000ի մօտ հայութիւն մը հոս հաւաքուեցան, կարծես հին քաղաքը կը վերածնէր, կեանք եռուղեւ ամէն կողմ :

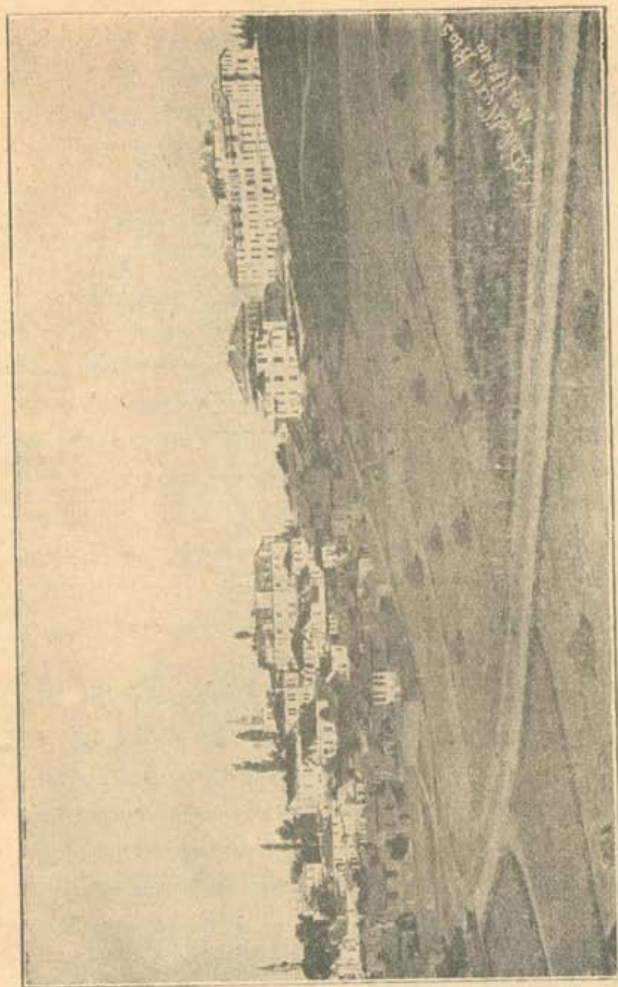
Մ. ԲԷՄԱԼ ՓԱՇԱՅԻ ԶԱՐԺՈՒՄԸ

Մ. Բէմալ փաշա ընդ Սելանիկցի, բարեկեցիկ ընտանիքի մը զաւակը, ծնած է 1880 թուականին, իր նախնական կրթութիւնը տեղւոյն նախակրթարանին մէջ աւարտելէ յետոյ, հետեւած էր նաեւ զինուորական վարժարանին ուր՝ ֆրանսերէնի և գրականութեան մէջ ցուցուցած իր արտակարգ կարողութեան հա՛ւար իր դասատուները զինք «Նամըզ Բէմալ»ի նշանցնելով, Բէմալ կեղծանունը աւելցուցած էին իր անուն վրայ: Ետոյ 1901 Պոլսոյ պատերազմական վարժարանը աւարտելով սպայակոյտի հարիւրապետի աստիճանը ստացաւ 1904ին:

Յաջորդաբար մասնակցեցաւ «Էրեւելեան Տարապուլուսի» և «Պալքանեան» պատերազմներուն:

Ընդհանուր պատերազմի միջոցին «Տարտանէլի» կռիւներուն մէջ «Արը Պուրնու»ի զօրաբաժնի հրամանատար նշանակուած ըլլալով մեծ քաջագործութիւններով երկիրը մեծ վատնոցէ մը փրկեց, Դաշնակիցներու դէմ յետոյ Պաղեստինի ճակատը զրկուեցաւ և հոն մնաց մինչև զինադադարի հռչակումը:

Մ. Բէմալ փաշա 1919 Յուլիսի մէջ իբր խրատատու և երրորդ զօրաբաժակը ցրուելու պաշտօնով Սամսոնի ճամբով ներքին գաւառները զրկուեցաւ: Սամսոն ցամաք

Պատկ. 2 ԳՕԼԷՃԸ ԻՐ ՅԱՂԱԿԻՑ ՄԱՍԵՐՈՎ.

ելլելուն ան իր պաշտոնին հակառակ ուղղութեամբ գաղտնի միթինկներ սարքելով գրգռեց պրօպականտով մը թուրք մտայնութիւնը և յեղաշրջեց. զարմանալի ընդունելութիւն մը ունեցաւ ան, թուրք հասարակութեան եւ երեւելիներու կողմէ, ի ներկայութեան անդլիական ուժերու: Սամսոն կարեւոր կեդրոն մըն էր, թէ անտեսապէս և քաղաքական դիրքով. ուստի այնոր մասնակցութիւնը ապագայ յաջողութեան էական պայմաններէն և ազդակներէն կրնար նկատուիլ. ինչպէս երեւցաւ յետագայ դէպքերու մէջ, անոր դրամական օգնութիւնն էր գործին յաջողութեան՝ կարեւոր դեր կատարողը: Մ. Քէմալ հոս գտած ընդունելութենէն քաջալերուած՝ այցելեց, Գաւլզա, Ամասիա, Սիրաստիա և այլուր, հակադաշնակից պրօպականտներու միթինկներ սարքելէ վերջ, վերադարձաւ Գաւլզա և հոն հաստատուելով, հեռագրական հաղորդակցութիւնները կապեց, այնպէս որ թէ ներքին պաւտոններու հետ հաղորդակցեցաւ կազմակերպութիւնը զօրացնելու համար և թէ իրեն հակառակ Պոլսոյ ոեւէ հրաման և շարժում հակազդելու:

Իսկ ի տես այս բոլոր գործողութիւններուն անդլիական սյփերը անտարբեր կը մնային, գիտութեամբ կամ չգիտութեամբ և երբ անոնց կը տեղեկացուէր անցուղարձերը, անոնք պաղարիւնութեամբ կ'արտայայտուէին, եթէ ոչ շարժումը իր սաղմին մէջ կը խեղդուէր անմիջապէս: Թէ ինչու այսպէս եղաւ, այս մեզ համար ցարդ անլուծելի գաղտնիք մըն է, որը օր մը կը պարզուի անշուշտ:

Թուրք բանակը ցրուած ըլլալով Մ. Քէմալ փաշա, ամսականով չէթէագրութեան սկսաւ իւրաքանչիւր քաշաքէն և գիւղէն. և սակայն այս բոլորը գաղտնի կազ-

մակերպութիւններ էին երեւոյթապէս, աւելի ազատ և լայն աստարեղի մը վրայ գործելու համար թուրքերը՝ անգլիական զինուորական ոյժերու հեղինակութիւնը փորձեցին յարձակելով՝ մէկ քանի չէթէներով, տասի չափ հնդիկ զինուորի և մէկ անգլիական սպային կողուպտելով դան.նք Գաւզա—Սամսոն համբու վրայ :

Այս յաջողութեան անպատիժ ձգուիլը թուրքերը ալ աւելի քաջալերեց :

Իրերը յեղաշրջութեան էին, և կարծես անգլիական ոյժերը ալ իրենց հեղինակութիւնը կորսնցուցած էր և Գէմալ Նոյնիսկ իր հակառակորդներուն կողմէ ընդունելութիւն կը գտնէր : Դէպքերու այս կացութեան մէջ էր, երբ անգլիական գրաւման ոյժերը կը պատրաստուէին պարպել Մարդուան, Սեպտ. 18ին, երկու իրարու դէմ լարուած տարրեր յիշուքն ու հայր դէմ յանդիմանձգելով : Ուղղամիտ ունէ հայ մը դիւրութեամբ պիտի կրնար կշռել կացութիւնը ու յետագայի հետեւանքները, տեղի ունեցած այնքան հակասութիւններէ ետք, ուստի ժողովուրդը սկսաւ առանց այլևայլի գաղթել, Սամսոն և Պոլիս երբ տակաւին ունէ արգելք չկար գաղթելու :

Տեսարանը յուզիչ էր, և կարծես երկրորդ տեղահանութիւն մը կը ներկայացնէր, թէպէտ երեւոյթի մէջ ունէ վտանգ չէր տեսնուէր : Սատի կատաւարութիւնը անփոյթ էր կրնար մնալ այս դէպքերուն առթիւ, տեղւոյն տեղակալ Սիւրբէյապէյ և կեղեցիներու և ժողովարանի բնմէն հանրաձանօթ թրքական խոռոտ մներով ժողովուրդը կը համոզէր որ չգաղթեն : Այսպէս կ'ըսէր .

«Ինչո՞ւ կը գաղթէք, դուք շատերդ արդէն տեղահանութենէ նոր վերադարձած է ձեր երթալիք տեղը թըշուառ պիտի ըլլաք, իսկ կատաւարութիւնը ձեր թշուառ

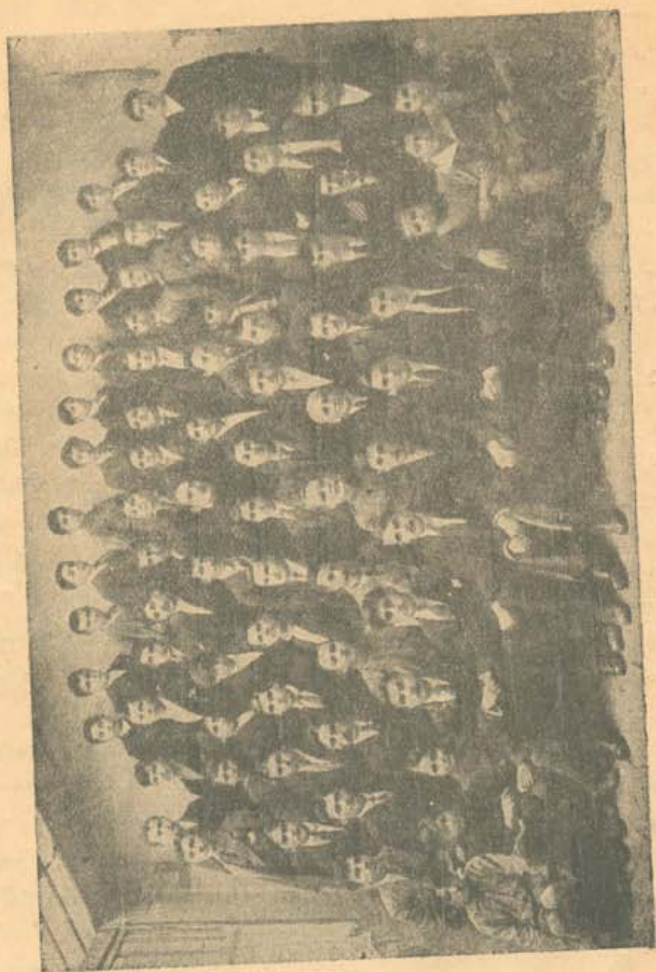
ոութեան պատճառ ըլլալ չուզեր, ընդհակառակն ձեզ հանգստացնելու համար ամէն կերպով պիտի ֆանայ: Անգլիացիներու քաջութիւնով ձեզի ուէ վտանգ չկայ, կը խոստանամ որ վտանգ չկայ, մենք ասկէ վերջ անցեալի թիւրիմացութիւնները մոռցնելու պիտի աշխատինք, մեր դատը եւ րոպացիներու հետ է, այս կառավարութիւնը արդար է և արդար իրաւունք կ'ուզէ պաշտպանել եւրոպացիներու դէմ: Մենք անցեալի սեւն ու ամօթը տակաւին չկրցինք սրբել և հաշիւը տալ, ձեզ հանգստացնելով եւրոպայի ցոյց պիտի տանք որ այս ներկայ կառավարութիւնը արդար է. իսկ ձեր գաղթելը անոր պիտի հակասէ նուաստացնելով մեզ անոնց առջեւ: Պատուելի Բալլիտիս տեղւոյն քարոզիչը յայտարարեց՝ «Մենք ցարդ թուրքերը չառ չառ անգամներ փորձեցինք, հոգ չէ այս անգամ ալ փորձենք» և սակայն դժբաղդաբար ինք առաջին զոհերէն եղաւ այդպէս հաւատացողներէն: Անգլիացիներու քաջութիւնը ետք, Մ. Քէմալ փաշան և իր համախոհները ըկտան աւելի ազատ ասպարէզի վրայ գործել: Սերաստիոյ գօնկրէն ժողովելով «Գուվվէի Միլլիէն» (Ազգային ոյժեր)ը հռչակուեցաւ: Մ. Քէմալ փաշա կամաց կամաց երկրին Անաթօլիի ղեկը իր ձեռքը պոնելով Պոլսոյ հետ յարաբերութիւնները խզեց և իրեն հակառակորդներուն եւ իր շարժման չմասնակցողներուն՝ դէմ վարձուած չէթէներով սկսաւ կռուիլ, ինչպէս Զիլէ, Եօզղատ, Գօնեա և այլուր որոնք քիչ յետոյ դիւրութեամբ զսպուելով ընդհանուր Անատօլուն Քէմալական էր. սակայն երկիրը տակաւին բնական վիճակ չունէր:

Մարզուանի քրիստոնեաներու դիրքը օր ըստ օրէ կը ծանրանայ և սակայն կառավարութեան և թուրք հասարակութեան կողմէ մասնաւոր միտում մը կար կեղծ

երաշխիքներով ժողովուրդը օրօրելու և վար դնելու իսկապէս ալ դարերով խաբուող ժողովուրդի մը համար խաբուիլ, անոնց հնարքներուն ու կեղծիքներուն՝ ու մնալ հոն կարծես թէ րնական բան մըն էր և սակայն պէտք է յիշեմ որ Ամերիկեան Նպաստամատոյց Մարմնի և Մօսիօնարներու ներկայութիւնն ալ յուսադրանք մըն էր կարծես իրենց ապահովութեան առանց նկատի առնելու որ անոնք քաղաքական ունէ գոյն հունէին։ Եւ ահա քիչ յետոյ Միլլի սահմաններէն դուրս ունէ քրիստոնեայի ճամբորդելը արգիւելով՝ արգելափակուած մնացինք Մարզուանի մէջ։

Այս միջոցին Ամերիկացիք դործեցին առանց անկողմնակալութեան և կառավարութեան հետ առանց որ և է խնդիր յարուցանելու քաղաքականութեամբ տեղի տալով շատ մը գործերու մէջ՝ սակայն դտնուեցան ոմանք որոնք՝ անդլիացիներու ներկայութեան իրենց ունեցած անհատական խնդիրներով քինախնդիր ջանացին սեւերել Ամերիկացիք և Գօլէճը, կառավարութեան և թուրք մշտայնութեան առջև մասնաւորապէս, Սատըզ Նէտիմ պէյերը, եւ իսկապէս ալ յաջողեցան ինչպէս պիտի տեսնենք յետագայ գէպքերուն յաջորդող էջերուն մէջ։

Նպաստամատոյցի գործին, Միսիօնարները պատերազմի չըջանին փակուած գօլէճն ու աղջկանց վարժարանը բանալով՝ կրթական բաժնի ծառայութիւնն ալ բերին։ Կային 180ի մօտ գիշերօթիկ և ցերեկօթիկ հայ թէ յոյն մանչեր նոյնպէս 200ի մօտ աղջիկներ։ Կային նաև 20ի մօտ թուրք և մի քանի թրքուհիներ։ Հոս կ'արժէ ծանօթացնել մի քանի հակիրճ իօսքերով Մարզուանի Անաթօլիա գօլէճն իր բաժանումներով և կէս դարէ մը ի փեր անոր մատուցած ծառայութիւնները։

ՍԱՐՁՈՒԱՆԻ ԱՆՍԹՈԼԻԱ ԳՈՒԼԵՃ

ԼԻ ԻՐ ՇՐՋԱԿԱՆԵՐԸ

Անաթոլիա Գոլէ՛ (3) կը նշանակէ Ամերիկեան Մի-
սիօնարական հաստատութիւններ. Գոլէ՛ն, աղջկանց
վարժարանը, հիւանդանոցը և Աստուածաբանական դաս-
ընթացքը անոր մաս կը կազմեն:

Հաստատութիւնը կը գտնուի քաղաքին հիւսիսային
մասին շէջ: 1. քառ. քիլօմէթր հողային ընդարձակ
տարածութեան մը վրայ կառուցուած են 35 շէնքեր
խրտարանի և բաժին իրեն մասնաւոր շէնքով, կօշկա-
կարնոցը, փուռը, լուացարանը, բսղնիքը, կահագոր-
ծատունը, ամենանուրը եւրոպական քանդակագործու-
թեան յատուկ գործով մեքենաշարժ ազօրիքը, բուսա-
բանական պարտէզը, կաղձատունը: Իր շրջանակները,
աղջկանց վարժարանը, հիւանդանոցը, մանկերու գոլէ՛ն
15 տարեկանէն վար եղող, մայրական խնամքի կարօտ
տղոց, «Հօմ» կոչուած բաժինը, համերուս վարժարանը,
գեղարանը, թանգարանը և լապրադօրը:

Եւրոպական նրբութեամբ և արուեստով կառուց-
ուած, և Ամերիկայի փոքր մի նմոյշը ցուցադրող այս
հաստատութիւնը, իսկապէս Անատոլիի ներսը, որեւէ
այցելուի մը զարմանք և հիւսցում ազդելու չափ յառա-
ջացուցած էր:

(3) Տե՛ս պատկեր թիւ 2:

(4921-56)

Ինքնագրեր և փորձեր իրենց համարներով
 և անուններով իրենց համարներով
 և անուններով իրենց համարներով

ԱՆՈՒՄԱՆ ԱՆՈՒՄԱՆ ՎԱՐՈՒՄԱՆ ՈՒՄՈՒՄԱՆ ՀԱՅՏՈՒՄԱՆ ԿԱՆԱՆՈՒՄ

Երբ իբրեւ ողջախոհ մարդ խորհինք, պիտի տեսնենք
այն հսկայ ծառայութիւնները որոնք մեր ազգային
գարգացման, յառաջդիմութեան և բարձրացման 'գործին
մէջ ամենամեծ գարկը տուին, երբ արդէն ամբողջ անա-
տօլուն մութի և տգիտութեան մէջ կը խաբխաբէր, երբ
հայ դպրոցը իր մանկական օրրանին մէջ, կը ննջէր և
երբ հայ դպրոցին մէջ Նարեկէն և սաղմոսէն զատ ոչինչ
կ'աւանդուէր: Անոնք պատրաստեցին մեր ցեղին՝ կեն-
սունակ լրջախոհ և ինքնագիտակից տարր մը, որոնք
մեր դպրոցները յեղաշրջեցին, ժողովուրդի լսւածարու-
թեան սատարեցին և գարգացած սերունդ մը պատրաս-
տելու կոչուին ունեցան: Նպատակս է լոկ հասարակու-
թեան ծանօթացնել այն հսկայ դերը զոր «Անաթօլիան»
ունեցած հայ մօքի մշակման, քաղաքակրթութեան և
յառաջդիմութեան գործին մէջ որուն համար ազգովին
երախտապարտ կը մնանք, մանաւանդ իր հազարա-
ւոր սաները ուր որ ալ ըլլան:

Անաթօլիա գոլէճ՝ նախ մի քանի տարիներ իբր
աստուածաբանական ճեմարանի ձեւով շարունակելէ ետք
1883ին հայասէր ու հայախօս Dr. Charles C. Tracy
նախադաճութեան տակ գոլէճի վերածուեցաւ: Dr. Tracy
պողպատեայ կամքով, բարի և ազնիւ նկարագրի, ան-
խոնջ և յարատե աշխատունքի տէր մարդ ըլլալով իր
բոլոր փափաքը եղած է գոլէճը տիպար ուսումնարանի
մը բարձրացնել և իսկապէս ալ հաստատութեան փառքն
ու պատիւը անոր կը պարտի տեղացի հայ ժողովուրդը:
Զինք բարի հրէշտակ մը կ'անուանէին իր անհաշիւ բա-
րեգործութիւններուն համար, որովհետեւ ժողովուրդին
ամէն կարելի միջոց ընծայած էւ օգտագործելու համար,
չատ մը աղքատ ու որբ տղաքներ ձրի դաստիարակուած
են հոս: Իր ընկերակիցը Dr. George E. White որուն
փոխանցուեցաւ նախադաճութիւնը 1911ին իր ձեռու-

դթանը պատճառ-աւ, նոյնպէս տէ՛ն կարելի լ'ընցներով՝
ողնեց հայ ազգատ ժողովուրդին զաւակներուն զար-
գացման գործին մէջ: Dr. White բարեմիտ, ժրաջան
և գործունեայ մարդ մըն էր իր նշանաբանն եղած է
«carry on» և միեւնոյն սղկրունքն աշխատեցաւ ներ-
մուծել աշակերտութեան մէջ, իր օրով գոլէ՛ճ իր ամե-
նաբարձր և վաղուն շրջանը բոլորեց բայց վաղահաս
եղաւ ամենածանր դժբախտութիւնները թէ զսլէ՛ ի և
թէ հայերուս զլիսուն տեղահանութեան լ'ընցին:

Գոլէ՛ճը իր կարող և փորձառու համալսարանական
փրօֆէսօրներու շնորհիւ Ամերիկայի գոլէ՛ճներու հետ
հաւասար կը դասաւանդուէր, ունէր 10 փրօֆէսօրներ
(6 Հայ, 2 Ամերիկացի, 2 Բոյն նաև 16) երկրորդական
դասատուներով 26 հագինոց ուսուցչական կաճառ մը:

Պաշտօնակտն լեզուն անդիբրէն ըլլալով բոլոր դի-
տական դասերը անով կ'աւանդուէին, փիլիսոփայու-
թիւն, տրամաբանութիւն, տնտեսագիտութիւն, հոգե-
բանութիւն, տիեզերագիտութիւն եւ այլն: Կ'աւանդուէր
նաև հայերէն, յունարէն, թուրքերէն, Ռուսերէն, ֆը-
րանսերէն, աշակերտութիւնն ալլազան ըլլալով, անոնք
անոնք միաժամանակ թէ եկեղեցական, թէ ազգային
ամենկերպ ազատութիւնները կը վայլէին:

Հայ, յոյն, թուրք, ռուս, պուլկար և վրացի նաև
կրօնքով լուսաւորչական, օրթօտոքս, կաթոլիկ և բո-
ղոքական, եկեղեցիներու պատկանող, որոնք իրարու
հաւասար ազատութիւն կը վայլէին:

Գոլէ՛ճին աշակերտութիւնը, իրենց տղգային և
գրական իղձերուն գոհացում և զարկ տալու հաճար, լուր-
քանչիւրը ունէր իրեն ուսանողական գրական ընկերու-
թիւնը կամ միութիւնը կառավարութեան կողմէ արտօն-

ուած: Հայերը «Շաւարշան», յոյները «Պօնտոս»^(*), թուրքերը «Էտէպիյաթը Օհմանի» որոնք քաղաքական որեւէ գոյն չունենալով լոկ գրական էին և բացուած էիր շատ տարիներ առաջ:

Անաթօլիա ազնկանց վարժարանը թէպէտ ոչ տղայոց գոլէնի աստիճանին հաւասար և սակայն իրական սեռի յատուկ կարողութիւններով և յատկութիւններով օժտուած տիպար օրիորդ մը, տանտիկին մը և ուսուցչունի մը պատրաստող հաստատութիւն մը է եղած. երկար տարիներ այդ սեռի բարձրացման և զարգացման դործին սատարելով երբ տակաւին ազնիկներու դաստիարակութիւնը աւելորդ, կամ աւելի չիտակը ամօթ կը համարուէր: Այս մասին ալ հաստատութեան տնօրէնուհին, Միս Ս. Վիլլարաի աշխատութիւնները և ունեցած անաղարտ նկարագրի ազդեցութեանը վրայ խօսելու պատիւը, իր սանուհիներուն կը վերապահեմ, որոնք մօր մը գուրգուտանքի չափ և կամ ալ աւելին կը պարտին անոր: Հոս ալ աշակերտութեան մեծամասնութիւնը հայուհիներ էին կային նաեւ շատ քիչ յոյներ և մի քանի թրքուհիներ:

Հիւանդանոցը կառուցուեցաւ վերջին տարիներու մէջ կը գտնուի չոջանակին հիւսիս արեւմտեան մասին մէջ. եւրոպական սխալեմով տիպար հիւանդանոց մը, չնորհիւ բժշկապետ Տօքթօր Մարտինի անխոնջ ջանքե-

(*) Այս ընկերութեան զինադադարին մէջ յոյն տարադրութեան և գոլէնը կոխուած տտեն որուն պատճառը նոյնինքն այս ընկերութիւնն էր, կառավարութեան կողմէ քաղաքական գոյն արուելով գոլէնը փակուեցաւ: Տես էջ 16 «Պօնտոս» ընկերութեան անդամներու խմբանկարը, որոնք ջարդուեցան յոյն տեղահանութեան ատեն:

րուն, որը 24 տարիներ անդադար գործած է Անաթո-
լիայի չրջանակը Տօքթօր Մարտինի անունը անձանօթ
չէ նոյնիսկ թուրք գիւղացիին, անոր անձնուէր ու գո-
հարեր ծառայութիւնները, պատրաստակամ ոգին, աղ-
քատներու անխտիր օգնութիւնները, ձրի բուժումները,
թէ հիւանդանոցի միջև թէ այլուր՝ երկրին և ժողո-
վուրդին համար բարիք մը եղած են. եւ սակայն դժ-
բաղդաբար ոչ ինք կրցաւ վայելել այս նորակառոյց հի-
ւանդանոցը՝ և ոչ ալ ժողովուրդը, թուրք թէ հայ, չի
կրցաւ ունենալ միշտ իր մօտ այն բարեբար ձեռքը
դէպքերու անիմաստ յեղաշրջումով:

Անաթօլիայի այս չքեղ չրջանակը որը տարիներով
լուսոյ օրրան մը եղաւ և «Սուտ Դրախտը» այս աշ-
խարհին՝ ինչպէս թուրքերը կը կոչէին զայն: Ընդհա-
նուր պատերազմի և հայոց տեղահանութեան ատեն
կիսաւեր՝ իսկ 1916 գարնան Ամերկայի պատերազմի
մասնակցիլէ վերջ՝ թուրք զինուորական իշխանութեան
կողմէ գրաւուելով անկիւնանոցի և հիւանդանոցի վերած
ուեցաւ մինչև զինադադարի հռչակումը 1918:

1918 Նոյեմբեր 21 զինադադարի հռչակումէն ետք
ամերիկացիք վերադառնալով և իրենց հաստատութիւն-
ները թուրք պատկան իշխանութիւններէ վերագրուե-
լով նախ «րիլիֆի» գործով յետոյ 1919 Հոկտ. 1ին գո-
լէճ և իւր պատկան չրջանակները բանալով սկսան իրենց
հասեցած ուժերով գործը կրկին շարունակել: Թէպէտ
ամերիկացիք անկողմնակալ կերպով գործեցին և սակայն
ինչպէս յիշեցինք անդլիսցիներուն ներկայութեան պա-
տահած մի քանի դէպքերու բերմամբ մի քանի թուրք
չէֆեր երբէք հաշտ չէին գոլէճի հանդէպ: Այս վիճակը
շարունակուեցաւ մինչև 1921 Փետր. 28:

1921 Փետր. 28 Զորեքշահի առտուն, ամբողջ
գոլէճի չրջանակը, կեդրոնական զօրաբաժնի՝ հրամանա-

տար ձէմիլ ձահիտի դօրաբաժինով պաշարուեցաւ: Բո-
լոր շրջանակը անակնկալի եկած էր առանց տեղեկութիւն-
ունենալու եղելութեան: Ամեն մի քայլափոխի և ամեն
մի դրան առջև պահակները դիրք բռնած՝ անցուդարձ
յարարելութիւն, շարժում բացարձակ-ապէս արգիլեցին:
Ղէպէն ժամ մ'առաջ գոլէճին տնօրէնն ու Տօքթ. Մար-
տինը, կառավարութեան կողմէ կանչուելով հոն վար
դրուած էին: Իւրաքանչիւր շրջանակ իրարմէ անտեղեակ
ըլլալով սարսափի մատնուած էին, միայն այն կարծիքը
կը տիրէր որ, Յօր առաջ գոլէճին թուրքերէն լեզուի
ուսուցիչ Զէքի էֆ. ի անձանօթներու կողմէ սպաննուած
ըլլալուն վրայով՝ մասնաւոր քննութիւն մըն էր այս:

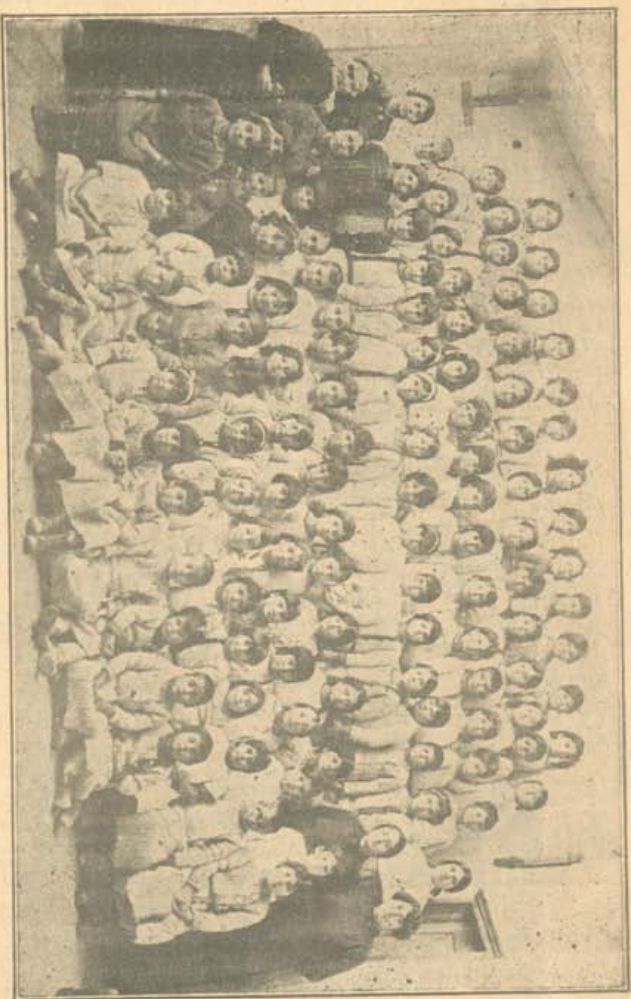
Բայց ժամ մը տեւող այս անորոշ կեցութեանը
վերջապէս պարզուեցաւ տնօրէնին վերադարձովը:

Գոլէճը ամբաստանուած էր իբր ղէնքի և ռազմա-
նութի մթերանոց, կառավարութիւնը՝ տեղացի վրէժ-
խնդրի մի քանի թուրքերու հետ թէ համախոհ՝ և թէ
իբր գործիք անոնց գծուց կամքին պատրաստուեր էին
սոյն ձրապիրը:

Վերջապէս պաշտօնական խուզարկութեանց ձեռ-
նարկուեցաւ, աժէն մի շրջանակի զատ յանձնախումբեր
որոշուեցաւ, որոնք կազմուած էին 2 սպայէ, 2 ոստի-
կանէ, 1 ամերիկացիէ և մէկ թարգմանէ (*): Եւ ալ
իբր թարգման ընկերացայ յանձնախումբի մը՝ որուն
վիճակուած էր հին հիւանդանոցի, աղջկանց վարժարա-
նի և կանանոցի(**) շէնքերը, ինձ վիճակուած այս
պաշտօնն ակամայ յօժարելով ականստես կ'ըլլայի այն

(*) Հիւանդանոցի բժիշկներէն Տօքթ. Տուի և թարգ-
մանները դռնէն դասատուներն էին:

(**) Հոս կը պատասպարուէին 50 ի մօտ թուրքերէ
ամուսնալուծուած հայ աղջիկներ:

Ձխադարձին թուրք ուսանողները և ուրիշ անհերթ հասարակած ուրբանիները
խմբանկարը իրենց դասարաններում

վարժունքներուն՝ որոնք ի գործ կը դրուէին կողտօրէն: Ասէն տեղ առանց անկիւն մը զանց առնուելու կը քըն- նուէր, ննջարաններէն մէկէ մօտանը և ամերիկացի- ներու սեփական սենեակները՝ քաղաքավարութեան ան- նշան կէտ մը իսկ յարգելու: Կը գարմանայի երբ ամե- րիկացի՝ օրիորդ մը կը խնդրէր ինձմէ թարգմանել թէ իրենց սովորութեան մէջ խիստ ամօթ էր այր մարդ մը օրիորդի մը ննջասենեակը մտնելը, երբ արդէն իսկ ինձի պարզ բան մըն էր տեսնել այս ամէնը՝ որովհետեւ նոյն իսկ մեզ մեր բոլոր գոյութեամբ իրեն սեփականացնէին թուրքին համար սովորութիւն մը եղած է:

Վերջապէս կէս օրուան ժամը Տին շրջանակին խու- զարկութիւնը վերջացաւ, առանց ոեւէ արդիւնք մը ձեռք ձգելու: Սակայն քննութեան ատեն ձեռք անցուցին յոյն ուսանողական «Պօնտօս» գրական միութեան արձանա- գրութեան տետրը և յունական գրօշակ մը, տնօրէնու- թեան սենեակին հին տօքիւմաններ և մի քանի պատ- կերներ որոնց մէջ կը գտնուէր հիւանդանոցի պատմոն- եաներէն Պ. Թուրէն Գալստիան^(*) և ընկերներու խմբա- նկարը:

(*) Ամերիկացիներու ծննդեան տօն՝ աթիւ զանոնք գուարճացնելու համար պղտիկ կատակերգութիւն մը ներկայացուցին, չէթէի համադրեալներով և որը շատ ծիծաղելի ըլլալուն, հետեւեալ օրը ամերիկացիի մը կողմէ քօթակով քաշուած էր որմէ օրինակ մը տնօրէ- նին սեղանին վրայ կը գտնուէր: Այս պատկերին մէջ գտնուող անձերը իրը չէթէ կամ անոնց համախոհ ձեր- բակալուելով Ամասիա անկախութեան դատարան զբոյ- լուելով յետոյ մինչև Պիթիս աքսորուեցան, հիմա ողջ են:

երբ կառավարութիւնը բուն իսկ իր ակնկալածը չկրցաւ գտնել, արդէն իսկ բաւ էր «Պօնտօսի» անունը արատաւորել որեւէ անձ, որեւէ հաստատութիւն և նոյն իսկ աւելի զօրաւոր բանտ մը քան զէնքի կամ ռազմանիւթի մթերք մը պահուած ըլլալը:

Ժամը 4.30ին պաշարուեմը վերցաւ և ձէմիլ ձա՛յ տ պէյ իր սպայակոյտով մեկնեցաւ իրենց հետ առնելով գտնուած տօքիւմանները և «Պօնտօս» միութեան վերաբերեալ թուղթերն ու բոլոր տետրակները:

Իրիկուան ժամը 7ին սոյն ընկերութեան նախագահը և վարչութեան անդամները ձերբակալուեցան և մի քանի շաբաթ յետոյ Ամասիոս անկախութեան դատարանը դատուելով 1921 Սեպտ. 21ին կախաղան բարձրացան:

Գօլէճը խուզարկութենէ հտք ա՛միս մը եւս շարունակելով 1921 Մարտ 18ին իր «Պօնտօս» ճինքնու կեդրոն իր բոլոր շրջանակներով փակուեցաւ, և ի բաց առեալ երեք ամերիկացիներէ որոնք որբանոցներուն պատի գործը շարունակելու համար արտօնուեցան, իսկ միւսներուն երեք օրուայ պայմանաժամով մը ազգային սահմաններէն գուրս ելլելու մասին էնգարէի հրահանքը հաղորդուեցաւ:

Ահա հոս կը կը վերջանայ միսիան այն հսկայ հաստատութեան, որը ամբողջ կէս դար մը լոյսոյ, գիտութեան և քաղաքակրթութեան կեդրոն մեղած էր և կարծես ալ վերջնական էր աս:

Dr. G. E. White իր սկզբունքի տէր մարդը երբեք չդադրեցաւ օգտակար ըլլալէ, Ամերիկա մեկնելով հոն անգաղար ըրլիֆի համար աշխատեցաւ և մօտաւորապէս երկու տարուան ընթացքին 1,000,000 տօլար հաւաքեց: Գազթականութեան Յունաստան փոխադրուելով իրեն համար ասպարէզ կը բացուէր օգնե-

լու և գործելու այն ժողովուրդին համարոր ռնց մէջ
ժողովուրդապէս 25 տարիներ գործեց ուստի Անաթօլիա
գոլէճը «Պօրտ» ընկերութեան հաճութիւնովը Սելանիկ
փոխադրելով • 58 աշակերտներով և մեծամասնութիւնը
հայեր ըլլալով «Անաթօլիա նախակրթարան» ի անուան
կը շարունակէ իր օգտակար գործը:

Ի՞նչ է ՄԱԳՈՒՄԵՆ ՈՒ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆԸ

ՅՈՅՆ ԶԵԹԷՆԵՐՈՒՆ ՈՐՈՆՑ՝ «ՊՕՆՏՕՂ»-Ի

ԶԵԹԷՆԵՐՈՒ ԱՆՈՒՆԸ ԿՈՒՏԱՆ

Ընդհանուր պատերազմի շրջանին երբ արդէն թուրք քանակին մէջէն, և պատերազմի դաշտէն օրական հարիւրներով փախտականներ լիւր կ'ապաստանէին, Թավւան տաղի^(*)ի շուրջը գտնուող յոյն գիւղերու զինւորի փախտականներն ալ ապաստանած էին սոյնլիւրս։ Որոնք բաւական զօրաւոր խումբեր կազմելով շատ մը աւերներ գործեր էին թուրք գիւղերուն վրայ։ Կառավարութիւնը շատ հետապնդեց՝ սակայն չկրցաւ ձեռք ձգել զանոնք մինչև զինադադարի հռչակումը։

Անդլիացիներուն ժամանումովը անոնցմէ ոմանք լիւնէն իջնելով ազատ և համարձակ կը պտտէին, պաշտօնապէս տեղւոյն կառավարութեան յանձնուելով։ Նոյն իսկ Մուսթաֆա Քէմալ փաշայի Անատոլու ժամանելուն նախորդ օրերուն «Գավզա»^(**)ի մէջ յոյն երեւելիներով ժողով մը գումարելով՝ անոնց լիւնէն վար իջնելը տգ-

(*) Մարգուանի հիւսնային կողմը լիւս մըն է ուր կը գտնուի բազմաթիւ յոյն գիւղեր։

(**) Մուստաֆա Քէմալ փաշա «Գավզա» հաստատումած էր ներքին պացառներու իր բրգապահանտը յառաջ տանելու։

դարարտձ էր, կառավարութեան այսպիսի տկար ժամանակը իրենց ալ օգնութիւնը բերելով, քան՝ որ հիմա զինադադարի մէջ կը գտնուին եւ անոնց ալ ներսում չնորհուած ըլլալով ունէ վտանգ և զինուորական վայս չկար:

Այսպէսով անոնցմէ գրեթէ բոլորը վար իջած էին լիռնէն, կառավարութեան շատ վստահութիւն չունենալով անգլիացիներուն ներկայութեանը շիտայն ազատ կը պատէին: Անգլիացի նիրու մեկնումէն վերջ, անոնք կըրկին լիռը ելան փոքր թուով ժը, իսկ «Գուզվէի Միւլիէ» ազգային ուժերու հաշակումէն և թուրք չէթէութիւնը սկսելէ վերջ անոնք խուժը խուժը նաև գիւղացիներէն շատեր լիռը ապաստանեցան, կառավարութիւնը շատ հետապնդեց սակայն անոնք հետզհետէ աւելի զօրացան, այնպէս որ տեղական և շրջակայքի ոստիկանական ուժերը ոչինչ չէին կրնար ընել նոյնիսկ չէին կրնար անոնց վրայ կռուելու երթալ, այս չէթէները անուանեցին «Պօնտօս» յոյն չէթէներ: Իւր ծովու և գետքի յոյներու տեղահանութեան միջոցին Սամսոնի, Պափրայի, Իւստիկի, Վէզիր Քէօփրիւի, Գաւղայի, բոլոր յոյն գիւղացիներն ալ անոնք որ կըցին նոյն սկ իրենց ընտանիքներով հոն ապաստանեցան, այսպէս Պափրայի մօտէն Նէպիյէնէն(*) մինչև Սամսոն այդ շղթայի երկայնքին ամբողջ լիռը յոյն չէթէներով լեցուն էր և անոնց հսկողութեան կամ աւելին իշխանութեան տակ էր, այս մասին մէջ կը գտնուէին 20—25000 ժողովուրդ ժը այր կին և մանուկ, որոնց մէջէն հազիւ 3—4000 հազարը զինեալ էին: Ասոնք իրենց զէնքերը հայթայթեցին թուրք և չէրքէզ գիւղացիներէ գրաժով և ապրուստը թուրք գիւղերու աւարով և ասպատակութիւնով:

(*) Նէպիյէն լիռ ժըն է Չարշամպայի մօտերը:

Դէպքերու այս բարդութեանց մէջ կառավարութիւնը ամենախիստ միջոցները ձեռք կ'առնէր երկիրը խաղաղեցնելու և պատերազմական դժուրութեանց նը-
ւիրելու իր ոյժերը, սակայն իրար յաջորդող «Չափան-
օղլուներու»^(*) և Զիլէի հակաքէմալական շարժումները,
«Տէրսիմի» քիւրտերու ապստամբութիւնը և այլն երկիրը,
դրեթէ անշիխանութեան ենթարկուած և քրիստոնեայ
բնակչութիւնը ահ ու դողի մատնած էին: Ահա իրերը
հակառակ քրիստոնեաներուն կը դառնար, և այս միջո-
ցին է որ ասպարէզ կոչար Օսման աղան ապստամբ-
ները զսպելու և յոյն տեղահանութիւնը ղեկավարելու
պաշտօնով:

(*) Եօզղատի մէջ ծագած ապստամբութիւնը երբ
Քէմալ վաչա էնզարէ հասաւտուած էր շատ քիչ թիւով
չէթէ ունէր իր քովը:

Օ Ս Մ Ա Ն Ա Ղ Ա Ն

ԱՆՈՐ ԿԵԱՆՔԸ, ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹԻՒՆԸ

Ե Ի Մ Ա Հ Ը

Ներքին խառնակութիւններէ և անխիտանութիւններէ, քէմալական, հակաքէմալական շարժումներէ եւ բաղխումներէ եւ թուրքերու հակադրութիւններէ սարսափած հեռզհետէ լեռն ապստամոզ յոյն չէթէներու թիւը կ'ստուարանար, իրենց կեանքս փրկելու համար իսկ քաղաքի քրիստոնէութիւնը ո՞ր որին ճգնաժամային բոպէներ կ'անցնէր անստոյգ դրութեան մը մէջ:

Կառավարութիւնը, հակառակ ունէ շարժում զոպելու համար, ամենագոյու և ամենաարտափելի միջոցները կը գործադրէր, ներքին ունէ ընտոտութեան տեղի չտալու ինչպէս Զիլէի շարժման մէջ գրեթէ ամբողջ Զիլէն աւերեց և պարագլուխները կախեց Եօզզատի Չափան օղլուներու ըմբոստութեան մէջ անոնց բնակարաններէն մինչև յետին ինչքը և կեանքը փճացուց, նոյնպէս Գոնեայի մէջ նոյնը ըրաւ, և այս ամէնը ըրաւ վարձուած «չէթէներու ձեռքովս երբ տակաւին Քէմալ զինուորական իշխանութիւն մը հաստատած չըլլալով «չէթէներութիւնն» էր որ կը տիրէր Անատոլուի մէջ: Այս գործողութիւններու ատեն «չէթէները» ազատ և սանձարձակ կը գործէին որը քրիստոնէաներու վախի և յոյներու շատը լեռը փախչելու պատճառը հանդիսացած է:

Մ. Քէմալ լիան տարի մը ներքին կաղմակերպութիւն ընելու անդորրութիւն հաստատելու և ըմբոստութիւնները զսպելու գործով զբաղեցաւ և որովհետեւ զինազարի պայմաններով բանակը ցրուած, և զինուորագրութիւն մը անկարելի էր որովհետեւ ժողովուրդը տակաւին նոր ազատուած պատերազմի սարսափներէն և եթէ ըներ աշպխի բան մը ամբողջ Անատոլիոն իրեն հակառակ ընել պիտի նշանակեր, և արդէն իսկ հակաշարժումները անպակաս էին ուստի իրեն համակիրներով և վարձկան «չէթէ»ներով գործեց մինչև որ իրեն հակակիրները ցրուելով ամբողջ Անատոլիոն իր հրամանին նիւնիքե կազմ ու պատրաստ եղաւ, և ամա 1920ի վերջերն էր որ «չէթէ»ներութիւնը կազմալուծելով կանոնաւոր զօրակոչ հոշակեց:

Լեռն ապաստանած յոյները զսպելու համար քանի քանի անգամսիւր այս «չէթէ»ներով փորձեց և սակայն չէին կրցեր. 1921ի սկիզբները կանոնաւոր զօրաբաժինով ձէմիլ ճահիտի հրամանատարութեամբ. մասնաւոր ամշաւանք մը կատարուեցաւ ամբողջ «Թաւշան տաղը»ի ելկայնքին, իսկ ահագին կորուստով հտ մղուեցան, որուն մէջ Չորչամպայի լեռն գտնուող Հսծի պէկի հայ «չէթէ»ի խումբին յոյներու օժանդակած օգնութիւնը մեծապէս նպաստեց անոնց յաջողութեանը:

1921ին կառավարութիւնը ոկ աւ «Պօնտոսի» անուան տակ յոյն մեծահաւուստ երեւելիներու ձերբակալումը որոնք Ահմեթի անկախութեան դատարանը զրկուեցան: ամեն կողմէ դատուելու համար ուր 600ի մօտ մարդ կախուեցաւ, իբր «Պօնտոսի» դատուելով:

1921ին սկսաւ Պօնտոսի և ընդհանուր ուե ծովու եզերքէն 80 քիլոմէթրօ դէպի ներսերը գտնուող յոյներու տեղահանութիւնը: Հ ս է որ Օսման աղան կրկին

ի յայտ կուգայ իր ամենամեծ ծառայութիւնը մատուցանել իր երկրին ինչպէս ուրիշ պարագաներու մէջ:

Երբ կը յիշեմ Օսմանի անուներ կարծես անդգալարաբար սարսուռ մըն է կ'անցնի իրապէս: Չպիտի 'յարենայի իր բարեմասնութիւններուն վրայով ճառել ձեշ և սակայն պիտի ներկայացնէի անձ մը որ իր ամբողջ գոյութեամբ, անրարոյշականութեան մարմնացումը, սպանդի հեղինակ ու մասնադէտ մը, պատմութեան կամ առասպելներու մէջ չեմ հանդիպած նման իրողութիւններու որ ինձ վիճակուած էր տեսնել անշա՛մ մը եւս, արսորի ձորերը, Տէր Զօրի անապատները, Եփրատի ալիքները չպիտի կրնային հանդուրժել նման ոճիրներուն որոնց ենթակայ եղաւ և տոկաց Մարգուանի հայութեան այս մնացորդը: Չպիտի զարմանայի երբ ըսուէր թէ ան զուրկ է մարդկային խիղճ ըսուած հոգեբանական յատկութենէ, կ'ամ եթէ մարդ էր:

Օսման աղան բնիկ Կեսարացի, արհեստով նաւավար եւ տեղւոյն սրիկաներէն մէկը, մօտաւորապէս 45 տարեկան լիազ մըն էր:

1912 Թուրք-պալքանեան պատերազմի ատեն զինւոր ըլլալով Բերք Բիլիսէի մօտերը պուլկար ընդհարման մը մէջ ծունկէն վիրաւորուելով մաղ մնաց, որով հայրենակիցները զինք կը կոչէին, Թօփալ Օսման, Կեսավուրի մը գնդակով իրեն եղած այս նախադէպը քրիստոնեաներու հանգէպ զինք վրէժով լեցուցած էր:

1914ի համաշխարհային պատերազմի եւ 1915 չէթէի կազմակերպութեան Օսման աղան ալ մասնակցելով խուճր մը չէթէներ հաւաքելով չորրորդ զօրաբանակ, ռուսերու դէմ կռուելու գնաց ու հայոց տեղահանութեան ատեն շատ մը վայրագութիւններ ըրաւ:

Ռուսիոյ հետ պատերազմը վերջանալուն հայրենիք վերադառնալով տեղւոյն քաղաքապետը (պէլէտիէ բէխի)

ԹՕՓԱՂՈՒՄԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒՄԻ ՄԱՍԻՆ

նշանակուեցաւ: Զինադադարին Անգլիացիներու կողմէ, զայն ձերբակալելու համար հրահանգ տրուեցաւ քրիստոնեաներու հանդէպ իր ըրած վայրագութիւններուն համար որը անմիջապէս քանի մը ընկերներով լեռն ապաստանեցաւ, ասին մը հոն մնալէ վերջ անգլիական ոյժերու մեկնելէն և Մ. Քէմպլի ծագումէն յետոյ լեռնէն իջնելով իր խումբով միացաւ անոր, մօտ 300 չէթէներով, որ աշապիսի անձ մը ահագին ոյժ կը ներկայացընէր ինչպէս երեւցաւ յետագայ դէպքերու մէջ: Թէ հակառակ շարժումներ զսպելու գործողութեանց և թէ ահագին դրամական օժանդակութիւն մը բերելով իր չրջանին մէջ քրիստոնեաները վախի տակ կողոպտուելով:

1921 Մայիսին Սեւ ծովու զսպիչ հրամանատար կարգուեցաւ հազարապետի աստիճան տրուելով, օժանդակելու համար յոյն անգահանութեան գործին և լեռը գտնուող յոյն չէթէները զսպելու պաշտօնով, առաջինին մէջ աւետայն հմտութեամբ գլուխ հանեց իր պաշտօնը: Ինչպօլու և Պափրայէն մինչև Տրապիզոն ամբողջ Պօնտոսի չրջանին մէջ 300 յոյն գիւղեր աւերեց և բնակչութեան անտնք որ չէին կրցեր լեռն ապաստանիլ տուններու մէջ ամբողջ գիւղով այրեց: Իոկ երկրորդ պաշտօնը չկրցաւ ի գլուխ հանել գիտնալով որ քանի քանի անգամներ այդ փորձը կատարողները ձախողած էին: Նոյնիակ ձեմիլ Ճահիտ իր զօրարած ինովը:

Մինչ ամբողջ Սեւ ծովու չրջանին մէջ անխնայ յոյն կը ջարդուէր, միւս կողմէն, հեղէն բանակը յառաջ կը սլանար էնդարէն իր յինակէտը ունենալով: Կաջողաբար կը գրաւուէին Աֆիոն Դարահիսաբը Քէօթահան, Էսկիշէհիրը, և 15 օրուան մէջ հեղէն բանակը Էնդարէի դռներն էին, և սակայն օրը օրին յաջորդող թուրքերու այս յուսահատ կացութիւնը աւելի կը վատթարացնէր քրիստոնեաներու դրութիւնը քանզի որոշ էր թուրքե-

րուն՝ մտայնութիւնը թէ ամբողջ Անատոլուն առանց քրիստոնեայի թողլով յանձնել էնգարէն որովհետեւ ուխտած էին նոյնիսկ վերջին ալի մը հող մնալը կոտլի:

Թուրք ռազմագիտութիւնը էնգարէն ազատելու համար ամէն զնով ամենարուսն պաշտպանողական մը կը պատրաստէր: Կարեւոր ոյժեր կը համախմբէին ճակատ՝ Սաքարիայի երկանքին որուն մասնակցելու համար ուզուած էր նաեւ Օսման աղան իր 3500 չէթէններով: Սեւ ծովու երկայնքէն եկող այս խումբը պիտի անցնէր Մարգուան Գալզաի ճամբով: Նախապէս պատրաստուած յատակագծի մը վրայ 20 Յուլիս 1921 Գալզա հասնելուն բոլոր քրիստոնեայ բնակչութիւնը առանց կենդանի մէկ մը ձգելու մեծէն մինչեւ նորաժինը այր թէ կին, հայ թէ յոյն ջարդեցին:

1921 Յուլիս 23 չաբաթ իրիկուան ժամը 4ին Թօփալ Օսմանի չէթէները կը մտնէին Մարգուան: Ժողովուրդը անտեղեակ Գալզաի դէպքէն և վաղահաս ռեզիտանդէ, իր զործով կը զբաղէր, և սակայն եկողներու դէմքէն և աչքերուն արտայայտութիւններէն կարելի էր գուշակել անոնց մտայնութիւնն ու հոգերանութիւնը և արդէն իսկ նոյն գիշերուայ տեղի ունեցող մասնակի շահատակութիւններ և յարձակումներ ժողովուրդը նախազգուշութեան հրաւիրեց:

Ուստի հետեւեալ օր մաս մը ընտանիքներ իրարու մօտ հաւաքուեցան և մաս մըն ալ իրենց ծանօթ թուրք ընտանիքներուն քով ապաստանեցան, որոնք ամենամեծ ընդունելութեամբ հիւրընկալուեցան, կարծես նախապէս պատրաստուած ծրագրի մը համաձայն, իսկ մենք գոլէճի և որբանոցի շրջանակի պատկանողները շրջանակէն ներս գրեթէ արգելափակուած էինք, նաեւ մենք էինք որ ամենէն աւելի կը զոդայինք որովհետեւ գոլէճը Պօնտոսէիներու կեդրոն ամբաստանուած էր, այդ իսկ պատ-

ճառով շատեր չի համարձակեցան ապաստանիլ հոս կարծելով որ առաջին հարուածը գոլէճինն էր: Յորեկին կարեւոր դէպք մը Հպատակեցաւ և սակայն չէթէներու սանձարձակ պտտելուն և կրկին մասնակի յարձակումներ ըլլալուն շատեր դուրս չելան:

Իրիկուան ժամը 4,30ին ատենները հասաւ նոյն ինքն Օսման աղան ուրիշ խումբով մը, ժողովուրդը պահ մը հանդարտեցաւ խորհելով թէ անոր ներկայութիւնը պիտի դադրեցնէր անկարգութիւնները, սանձարձակ գործունէութիւնները. նոյնիսկ հայ և բողոքական պատուիրակութիւն մը անոր բարի գալուստ մաղթելու պիտի երթային բայց ուշացած ըլլալուն հետեաւեալ օրուան յետաձգուեցաւ որը քարերադղութիւն մըն էր:

Օսման ամայի ժամանումը ոչ թէ դադրեցուց ինչպէս կը խորհէինք այլ նախաքայլը տուաւ դժխային արարուածին, իրիկուան ժամը 10ին ընդհանուր յարձակում մը սկսաւ հայ թաղերու վրայ: Բացարձակապէս կողոպուտի և առեւանգումի չրջան մըն էր որ կը կատարէին: Գիշերելու համար իրարու քով հաւաքուող հարկւրաւոր կիներու և աղջիկներու, մեծերու և կաթնկերներու անեղատառն ու աղաղակները, առիւծի մը ճիրաններուն տակ ճիչող թռչնիկի նման օգնութիւն աղաղակող կոյսերու վայնասունները յարձակումներու դէմ գալարող զոներուն զորդիւնը, պատուհաններէն և պատերէն դուրս նետուող խեղճերու վախուստի աղմուկները, գեհնային իրական պատկեր մըն էր տիեզերքը կը դողար կատարուած իրողութեան մը առջև, իսկ մենք անզգայացած և քարացած կը դիտէինք կատարուած դէպքերը մեր չրջանակէն:

Ամերիկեան չրջանակը ներկայիս յարձակումէ զերծ էր: Նպաստամատոյցի և չրջանակի ներկայ տնօրէն Mr. Compton, իր ընկերներով անփորձ՝ աշտպիսի աներեւտակայիլ "դէպքի" մ'առջև, ամենայն պաղաբինութեամբ

չրջանակի պարխպներուն ամեն կողմ պաշտօնեաններէ
և մեծ որբերէն պահակներ զետեղելէ վերջ ինք ալ ան-
ընդհատ կը շրջէր խրախուսելով մեզ և ամբողջ որբերը:
Պատմութեան մէջ հազուադէպ այսպիսի ղէպքի մը առ-
ջև ան իր անձը վտանգելով կ'ըսեմ մահուան՝ և մեզ հետ
մեռնելու պատրաստ, պաղարիւն և այնքան քաջ կը կե-
նար և կը վազէր այն վայրերը ու բիւլէ պահակները վը-
տանգի նշան մը կ'ազդարարէին՝ որքան կրնաս երեւա-
կայել առձնուէր և քաջ ֆէտայի մը:

Դուրսի աղաղակներն ու իրարանցումը աւելի կը
շատնար, մեզի մօտ գտնուող տուներէ խուռղ ազիողորմ
ձայները կ'արժես ոճիւրի ազդարարութիւնն էր. հետա-
քըքրութիւնը, նախանձախնդրութիւնը կը խարազանէր
զիս: Անմիջապէս տնօրէնի տունը վազեցի, և փողոցի
վրայ դտնուող ծառի մը վրայ մազլցելով անոր սաղար-
թախիտ ճիւղերուն մէջ պահուըտած սկսայ դիտել դուր-
սի անդուդարձը:

Չայները կարծես զիտ անզգայ ըրած էին: Կը տես-
նէի չէթէներու խումբ խումբ երթեակը, տուներու վրայ
յարձակումը, ներսէն օգնութեան աղաղակները յետոյ
չէթէներու անոնց վրայ յարձակելով... յետոյ խեղ-
ճերու փռուիլը... և այս ամէնը քարսցած լուսնի հետ
ես ալ կը դիտէի, սիրտս հրաբուխի խառնարան մը, ալ
կուզէի ժայթքել բայց ի՞նչպէս... յանկարծ վարը փո-
ղսցի վրայի միջադէպ մը... երկու չէթէ հայ կիին մը
բռնած կը խոշտանգէին, շունչս բռնեցի և գրպանէս բէ-
վօլվէրս հանեցի մէկ հարուածով կրնայի երկուքն իսկ
ձգել, և սակայն մատներս իւժ հնազանդեցան կրնայի
իմ մէկ աշխորհուրդ քայլովս ամբողջ չրջանակը վտան-
գել, այս միջոցին յանկարծ քովէս ձեռք մը ընդմիջեց
խորհուրդներս: Տնօրէնի օգնականն էր որ կը կանչէր
զիս որ վար իջնէի, չըլլայ թէ դուրսէն երեւնալով հոս

յոյն փախտական չէթէ մը պահուած ըլլալ ներշնչէի, որով վտանգէր չըջանակը, հնազանդեցայ և ինչայ: վտանգը առաւել կ'ածեր և մեզ ալ մեր անուններու ցանկով տնօրէնէն պահանջուելու վախ կար ինչպէս ինծի հետ եղող ընկերս պահանջուեցան: Ուստի դացի և պահուած տեցայ իմ թաքստոցը թողլով դուրսի խեղճեր նտխախնամութեան ձեռքը և հոն մ'ապրի 49 օր: «Մինչև որ քուրերը ցամքեցան ու երկիր խաղաղեցաւ»:

Հետեւեալ օրը երկուշաբթի օր, կացութեան անծանօթ շատ մը հայեր՝ գիշերուայ իրենց դէմ եղած յարձակմանց և անխառնութեանց բողոքը ներկայացնելու ռմանք Օսման աղայի իսկ ռմանք կառավարութեան դիմեր էին և իսկապէս ալ իրենց խնդիրը անմիջապէս կարգադրուեցան, տեղն ու տեղը առանց ժամանակ անցնելու սպաննելով զանոնք, արդարութեան բողոք մը կը ներկայացնէին արդար կառավարութեան, ահա «արդարութիւն»:

Կիրակի գիշերուան և երկուշաբթի առտուան մասմաւորաբար հաւաքուած հայ երեւելիները որոնք արդելափակուեցան բուն իսկ Օսման աղայի իջևանած օթէլի մէջ, անհաւատալի մահով մը ոպանուեցան: Հաւաքուածներուն մէջէն երկու հոգի ընտրուելով, Օսման աղայի հրամանով երկուքը միասին ստիպուած էին խեղճել չուանով, իւրաքանչիւրին վիզը անցնելով հոն գտնուող իրենց ազգակիցները, որոնց մէջ կը գտնուէր նաև իբր դահլճ կարգուած այս երկու երիտասարդներէն միոյն հայրը, ինչ դժոխային աւարք, զաւակ մը իր հայր խեղղէ չուանով մը խարազաններու հարուածին տակ(*): Մահասար-

(*) Սոյն գործողութեանց ականատես եղած օթէլի գիմաց գտնուող չէնքի առաստաղին մէջ պահուող երիտասարդ մը հրաշքով ազատած է:

Իսկանդար Բեկի զորքի զորավարները և զորքի զորավարները

սուռ գործողութիւնը կը կատարուի, որուն միջոցին Օսման ազան ձեռքերը գրպանը յաղթականի նման կը չրջագայէր սրահի երկայնքին և ամենամեծ հաճոյքը կ'զգար զիտելով և հեգնելով, մահուան դէմ կռուող և տապալու-տըկող այս "խեղճերուն շարժումները: Ժամ մը յետոյ գործողութիւնը [կը լրանայ հոս, ուր միեւնոյն շփախ-տութեան ենթարկուեցաւ, գոլէճի գործակատարը Պարոն Թովհաննէս Սիւլալեան(*) որուն թէ որբահաւաք և թէ հայ աղջիկներու ամուսնալուծման խնդիրներու մէջ ու-նեցած յախաւռն գործունէութիւնը թուրքերը վրէժխնդիր ըրած էր:

Հինգշաբթի ժամը 12 ը. ե. կրակ մը ճագեցաւ գո-լէճի կից տուններու մէկէն, գոլէճի ուսուցիչներէն Պարոն Թաթէոս Ժամկոչեան, ըստ ցուցակի սաաննուած չրլա-լով զայն ձեռք ձգել որոշիր էին զայն տունի մէջ այրել և հաւանաբար այսպէսով գոլէճի ալ փնտել եթէ կրակը յառաջանար դէպի այդ կողմ, սակայն մեզ ի նպաստ հիւսիսային սաստիկ հով մը փոխեց հրդեհին ուղղու-թիւնը դէպի քաղաք և ահա քաղաքը թուրքերու թա-ղէն սկսեալ մի քանի վայրկեանի մէջ բոցերու մէջ էր, և մենք ազատուած, նոյն միջոցին յանկած քաղաքին կեդրոնէն ֆրանսացւոց գոլէճէն սկսաւ ուրիշ մը սկսիլ, ուր բանտարկուած էին կիներ և պզտիկներ(**) ալ որոշ էր ծրագիրը առանց նշոյլ մը իսկ ձգելու ընաջնջել հա-յութիւնը, չէնքը քարիւղով ողողուած ըլլալով ակնթար-

(*) Երբ զինքը անձամբ կանչել տուաւ Օսման աղան ամենայն պաղարիւնութեամբ յանձնուեցաւ իր պատճա-ռով գոլէճը չփնտելու հա՛ար եթէ ոչ կրնար լեռը ապաս-տանիլ:

(**) Հոս հաւաքուողները մօտաւորապէս 600 հոգի էին:

թի մը մէջ ամէն կողմէ բռնկեցաւ^(*) կիները պիտի այրէին ողջ ողջ, դժոխք...»:

Սակայն անոնք գերբնական պազարիւնութեամբ մը իրար գրկած ըսպէ մը առաջ կը բաղձային մահը առանց վախնալու^(**): Սրահը յատուկէն բռնկած էր և տախտակներու վրայէն կրակին տաքութիւնը իրենց մարմնոյն կը հասնէր, ալ վերջնական էր, մայրեր գրկած իրենց սիրելի զաւակները կը հանգարտեցնէին ըսելով թէ «Յիսուսի գիրկը կ'երթան իսկ մի քանի կնոջ և հաւատքով լեցուած կիներ իրենց քով գտնուած հացը իբրև հաղորդութեան նշխար կը բաժնէին հոն գտնուողներուն»:

Այս միջոցին սրահին մէջ իրարանցումը կը սկսի... չէթէները դռները բացած սուիններով դուրս կը հանէին կիները, կարծես գերբնական, Աստուածային ոյժ մը կը մղէր զանոնք որ ազատին այս խեղճ անտէրները «չուտ դուրս ելէք» «հրաման», «ներում» եկած է ձեզի կ'ըսէին, կարծես մարդասպաններ կամ աւազակներ էին անոնք որ մահուան դատապարտուած ըլլալով, Հրաման եկած էր անոնց համար: Բոլորն ալ անմիջապէս դուրս կը խուժէին, ըսպէ մըն ալ եւ ահա չէնքը կը խորտակի բոցերու և ճարճատիւնի մէջ: Իսկ ազատուող կիները կը առաջնորդուին տեղւոյն զօրանոցը:

Մինչ կացութիւնը այս էր քաղաքին մէջ անդին ջարդերու միջոցին, գիշեր կտմ ցորեկ պատերէն և ուրիշ տեղերէն գաղտնի գոլէճ ապաստանող թշուառներուն որոնց՝ Մր. Քամբթըն և ընկերները աչք գոցած՝ նոյն-իսկ դիւրութիւններ ալ ընծայած էին, թուրքերը սկսան խաղ մը հիւսել անոնց գլխուն: Գոլէճի կից եզող տու-

(*) Եւ այս տողերս գրողս գոլէճի մէջ պահուած թաքստոցէս կը գիտէի:

(**) Ականատեսի մը պատմածին համեմատ:

ներն կրակ դնողը հայ մը ըլլալը և անոր ալ գոլէճ ապաստանիլը ամբաստանելով չէթէները սկսան պատերու վըրայ յարձակիլ ներս մտնելու: Անմիջապէս Մր. Բամբըն և Միս Անթոնին դէպքին վայրը հասնելով դիմագրեցին ամէն կերպով և հրելով պատէն վար ձգեցին զանոնք ըսելով թէ հոս Ամերիկեան հող կը սեպուէր և եթէ կասկած մը կամ պահանջ մը ունէին կրնային պաշտօնական խուզարկութեան ձեռնարկել, եթէ ոչ ամէն գնով չպիտի թողէր, ինչ քաջարի ընթացք մը այսպիսի կացութեան մը մէջ և սակայն այսպէսով անոնք ազատեցին յարձակումէ, թէպէտ մի քանի մարդոցմով անոնք եկան բայց բան մը չկրցին գտնել հոն ուր կասկածէր էին:

Ուրբաթ առաւօտ էր եւ իմ թաքստոցէն կը դիտէի խորհրդաւոր քաղաքը: Լուռ էր ամէն կողմ, կենդանութեան չունչ իսկ դադրեր, թուրքերն ալ իրենց մոխրակոյտին վրայ նստելով կ'ողորային իրենց պատիժը, տըխուր էր քաղաքը որուէ մէջէն կը բարձրանար աւերակի աճիւններ ամէն կողմէ մահուան հոտեր կուգային դէմս կը տեսնէի գիւղի մը ուղիին վրայ թուրք գիւղացուհիներու շալակաբարձ աւարէ մը դարձր, որոնք կուգային քիչ մը անդին հրացանազարկ եղած խումբ խումբ կրնորու այրերու վրայէն հագուստները կողոպտել: Քիչ անդին հայոց գերեզմանատան ուղիին վրայ դիակաբարձ կառքերու կարաւանը որոնք կը տանէին թաղելու ամբողջ հայութիւնը, հոն արձանացած կը դիտէի անյագուրդ խորհուրդներս և երեւակայութիւններս ինձ խնկարոյս ըրած էին, անշարժ մնացի ժամերով և կարծես կը լսէի գերեզմանէն անոնց անձայն ազազակները, օգնութիւն:

Օսման իր աւերը վերջացնելէ յետոյ շարունակելով իր ճամբան անցաւ Չօրում հոն կառավարութիւնը ամէն միջոց գործադրեց նման արիւնհեղութեանց առիթ չտալու

համար կառավարութիւնը տեղւոյն հայութիւնը մասնաւոր հոկողութեան տակ առաւ ուրիշ Օսման անցաւ առանց ոեւէ վտանգ պատճառելու: Դէպի Սունկուրլու, հոս ալ կառավարութիւնը կարելի միջոցները ձեռք առաւ և մասնաւոր տեղ մը արգելափակելով հայերը մասնաւոր հոկողութեան ենթարկեց զանոնք, և սակայն տեղացի երեւելի մի քանի թուրքեր քանի մը հայերու փնտասկար տարր ըլլալը տեղեկացնելով, Օսման աղայի 30 հոգինոց ցանկ մը ներկայացուցին ասոնց բնաջնջման համար և երբ Օսման աղայի ժամանելու պահուն անոնք մասնաւորաբար զատուելով կազմ ու պատրաստ կը գտնուէին չէթէներու հետ ճամբայ ելլելու տեղւոյն քաղաքապետը վրայ հասնելով աղատած է զանոնք՝ այնպէս որ հոս ալ առանց փնտս մը անցնելու անցաւ ինգար և երբ քաջարի չէթէ երով երեւոյթական և ժողովի չէնքին առջեւէն կ'ան ինէր ծափահարութեան առարկայ եղաւ, կարծես փոխարէն իր ըրած բարբարոսութեանց: Օսման աղան Սազարիոյ պատերազմներուն մասնակցելէ վերջ, հազարապետի տիտղոսը ստացաւ, եւ իրր այս առթիւ մեծարանքի առարկայ եղաւ և ժողովին կողմէ գնահատութեան մետալիօն ստացաւ ան սա ճառը խօսեցաւ: «Ես այս ոտքս ազգիս և հայրենիքիս սիրոյն համար զոհեցի և մինչև որ հեղինակները ծովը թափեմ չպիտի հետիմն և ոսկայն: զըծրսիտարար հեղին պարտութենէն յետոյ և իզմիրի պարպումէն ետք, Ազգ. ժողովի անդամներէն Տրապիզոնի երեսփոխանը իր ասան մէջ խեղդելով ինքն ալ կախուեւ Այսպէս վերջացաւ կեանքը:

Մարգուանի հայութիւնը չարչարանաց ամբողջ աւազ չարաթ մը անցնելէ յետոյ վերապրող հայութիւնը ազատ արձակուեցաւ, զօրանոց բանտարկուած կ'ընէրը նպաստամատոյցի տնօրէն Մր. Քամբթընի յանձնուեցան որովհետեւ ոչ տուն և ոչ ալ ապրուստի ոչ մէկ միջոց

մնացած էր անոնք ազատ ձգուեր էին նստելու իրենց մոխրակոյտներու վրայ ողբալու իրենց սուգը: 2200 հայ բռնակշութիւնէ հազիւ 800 հոգի կին և պզտիկ և 30 հոգի այրպահուած էին, գրեթէ այրերէն մեծ մասըր զօլէճի մէջ, ասոնցմէ 300 հոգի անտէր կիները Մր. Քամբթըն ներս առաւ զանոնք հագուեցնելով, հագուեցնելով նաեւ բոլոր ազատուածները որովհետեւ գրեթէ անոնք մերկ թողուեր էին: Այս ազատուողները 2 ամիս մասնաւորաբար ասոնց համար կերակուր պատրաստելով կերակրեց որական 3 անգամ կերակուր բաժնելով անոնց մինչեւ որ անոնք քիչ թէ շատ ինքնապահ դարձան:

Ահա հոս կը ներկայացնեմ այն հսկայ ծառայութիւնը որ նպաստամատոյցը ի յայտ բերաւ Մարգուանի աղէտին և այլ հսկայ դործը որ Մր. Քամբթըն և իր ընկերները ունեցան հոս:

Ո՞ր, Քա բթընի Միսիս Անթօնիի, Միս Քօրնինի, Մր. Հաֆէրտի, և Միսիս Քարթթընի գնահատելի և քաջարի գործունէութիւնը արդիւնք տուին, այսօրուայ վերապրող Մարգուանայ հայութեան, որբերու, որբուհիներու և պաշտօնէութեան փրկութեան որուն յաւէտ երախտապարտ պիտի մնանք իբրեւ հայ և իբրեւ վերապրող սերունդ մը, երբ կարելի և ի վիճակի պարագաներու տակ կը խնայուին ազատարար ձեռքեր, ինչպիսին Իզմիրի աղէտին, Անատօլի խորերը այսպիսի վեհանձն և անձնուէր հոգիներու գործունէութիւնը գնահատելի է:

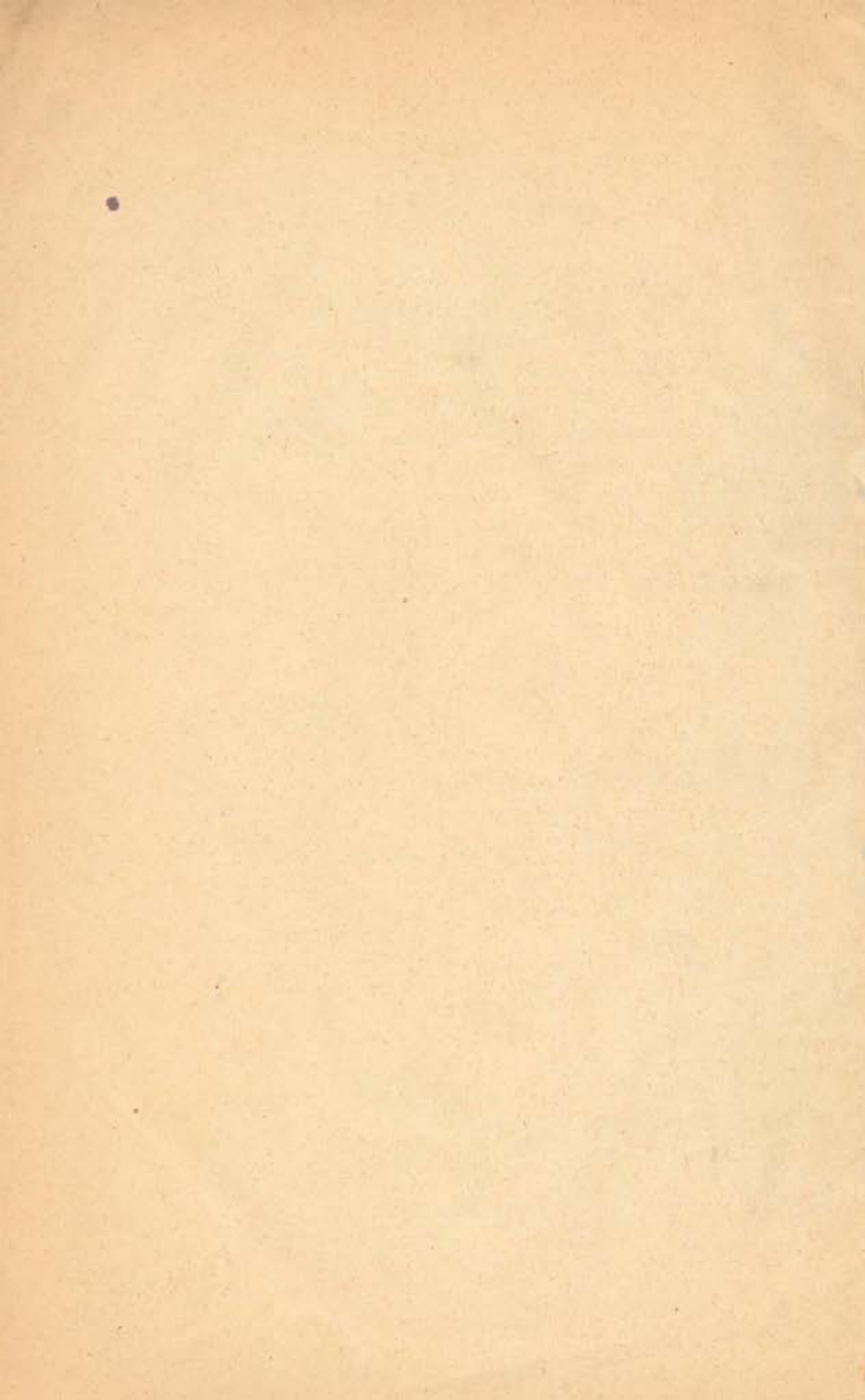
Երբ այսպիսի ժամանակ մը կեանքի վախը ամէնը սարսափեցուցած հայ անունը կրող ամէն մի անձ իր կոշիկն փրկելու ծակ է ծակ կը մտնէր, երբ մարդ մը չէր գրտնուշր անոնց գործունէութեան և կառավարութեան ըլլալիք դիմումներու թաքստանը ըլլալու Միս Սիմա Գույումճեան կարծես ամենուն համար քաւութեան նոխազ ըլլալու պարտաւորուած արիասիրտ հոգիովը Ամերի-

կացիններուն կողքէն չէ զատուած և մինչև վերջը անոնց հետ աշխատակցած իրեն և շատ մը իր ազգակիցներուն աղատման պատճառ եղած է նոյնպէս անոր անունը չատ սրտերու վրայ անմոռաց պիտի մնայ: Անոր գործունէութիւնը թէ Մարդուան և թէ հիմա Յունաստանի մէջ յարգանքի արժանի է որ ներկայիւս կը գտնուի Սիրայի որրանոցը: Ուստի թոյլ տուէք ինձ որ այս փոքրիկ գրքոյկս ձօնեմ անոր անմոռաց յիշատակին եւ իր գօլէճի 25 ամեայ գործունէութեան որ իրրել հայ մեծ ծառայութիւններ մատուցած է:

Վերպակ. — Ա. պրակ 2 էջ 1916ի տեղ պիտի ըլլայ 1915

ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ ԿՆՈՐ ՕՐԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

1.— Մատնուած Յունպօտան	6	արխ.
2.— Վիպակներ, Մօբաասան	2	»
3.— Զմիւռնայի Կեանքը	10	
4.— Աթէնքէն Էսկիւրի	6	»

ՄԵԾԱԲԱՆԱԿ ԳՆՈՂՆԵՐՈՒ ՄԱՍՆԱՒՈՐ ԶԵՂՋ

Հասցէ՝

Գլխաւուն «Նոր Օր»

16, Օտոս Բիբիքէն, Աթէնք

484
14/2-18
32

ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ «ՆՈՐ ՕՐԻ»
ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

1.— Մատնուած Յունացոտան	6 տրխ.
2.— Վիպականեր, Մօրապան	2 »
3.— Զմիւռնահայ Կեանքը	10
4.— Աթէնքէն Էնկիւրի	6 »

ՄԵՆԱԲԱՆԱԿ Գ՝ ՈՂՆԵՐՈՒ ՄԱՍՆԱԽՈՐ ԶԵՂԶ

Հասցէ՝

Գրատուն «Նոր Օր»

16, Օտոս Բերիքլէս, Աթէնք

